

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 30ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2000

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΤΕΜΙΑΔΟΥ

ΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ὁ Πρόεδρος κ. Ν. Ἀρτεμιάδης ἀνακοινώνει τὸν θάνατο τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Κωνσταντίνου Ν. Κακούρη.

Ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἀριστόβουλος Μάνεσης λέγει τὰ ἐξῆς:

Εἶχα τὴν τιμὴ, κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Συγκλήτου, νὰ ἐκπροσωπήσω τὴν Ἀκαδημία στὴν κηδεία τοῦ ἐκλιπόντος ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Κωνσταντίνου Κακούρη. Στὴν ἀποψινὴ συνεδρία θεωρῶ ἐπιβεβλημένο νὰ ἐπαναλάβω μερικὰ λόγια ἀπὸ ὅσα εἶπα στὸν ἐπικήδειο λόγο μου.

Ὑπενθύμισα ὅτι πρὶν ἀπὸ πέντε χρόνια, εἶχα τὸ ὠραῖο προνόμιο νὰ προσφωνήσω τὸν Κ. Κακούρη κατὰ τὴν τελετὴ τῆς ἐπίσημης ὑποδοχῆς του ὡς ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Καὶ ἤδη ἔχω πάλι τὸ θλιβερὸ αὐτὴ τὴ φορὰ προνόμιο νὰ τὸν ἀποχαιρετίσω ἐκ μέρους τῆς.

Ἀξίζει κάθε τιμὴ ἢ μνήμη ἐνὸς διαπρεποῦς νομικοῦ, ποὺ τίμησε τὸ δικαστικὸ λειτουργήμα τόσο στὴν Ἑλλάδα, στὸ πλαίσιο τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἐπὶ 32 ὀλόκληρα χρόνια, ὅσο καὶ στὸ ἐξωτερικόν, ὡς Δικαστὴς στὸ Δικαστήριον τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων ἄλλα 14 χρόνια. Κοινῆς ἀναγνωρίσεως ὑπῆρξε ἡ ἐπιστημοσύνη του, τὸ ἦθος καὶ ἡ ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτήρα του, ἡ ὀξύνοια, ἡ εὐθυκρισία, ἡ εὐσυνειδησία του κατὰ τὴν ἄσκηση τῶν καθηκόντων του. Ἀπευθύνοντας τὸ τελευταῖον ἀντίο σὲ ἓνα πολῦτιμο φίλο πολλῶν δεκαετιῶν, «ἐμνήσθην ἡμερῶν ἀρχαίων».

Στὴ συνέχεια, θύμισα ὅτι ὅταν ἤρθαν «χρόνοι δίσεκτοι καὶ μῆνες ὀργισμένοι», ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Κακούρη ὑπῆρξε ἀξιοπρεπῆς καὶ ἀνένδοτη ἀπέναντι στὸ δικτα-

τορικό καθεστώς. Ήταν τότε που οί όσφυοκάμπτες είχαν πληθυνθεϊ στα 'Ανώτατα Δικαστήρια, στα Πανεπιστήμια, στην 'Εκκλησία, στη Δημόσια Διοίκηση. 'Ο Κακούρης δέν ήταν από αυτούς. 'Αντίθετα, υπήρξε μία αξιομίμητη και έλπιδοφόρα εξαίρεση.

Μέσα στό κλίμα ύποταγής στα κελύσματα τής αυταρχικής εξουσίας, ό τότε πάρεδρος του Συμβουλίου τής 'Επικρατείας Κ. Κακούρης τόλμησε νά προτείνει, με σχετική εϊσήγησή του, τήν ακύρωση διοικητικῶν πράξεων έκτοπίσεως, ύποστηρίζοντας, αντίθετα πρὸς τήν κρατοῦσα νομολογία τοῦ Σ.τ.Ε., τήν άποψη ότι από τό Σύνταγμα προέκυπτε ότι έκτοπίσεις μπορούν νά διατάσσονται μόνον από δικαστήρια.

"Ενα άλλο δείγμα τής προσωπικότητας τοῦ Κακούρη εϊναι ότι, άργότερα, μετά τή μεταπολίτευση, ως εϊσηγητής δικαστής ήταν ό πρῶτος που συνέταξε, τό 1976, άπόφαση τοῦ Σ.τ.Ε. στη δημοτική γλώσσα.

Πρέπει νά τονίσω ότι ό έκλεκτός δικαστής και φίλος, που έφυγε για πάντα από κοντά μας, υπήρξε μία πολύπλευρη προσωπικότητα. Δέν ήταν *purus judex*. Παρήγαγε και αξιόλογο συγγραφικό έργο, με πληθώρα μελετῶν του, στα έλληνικά και στα γαλλικά, για θέματα έσωτερικοῦ δημοσίου δικαίου, και ιδίως διοικητικοῦ, καθώς και εύρωπαικοῦ δικαίου. Παράλληλα δέ με τήν άριστη έπιστημονική νομική κατάρτισή του, ήταν κάτοχος γενικότερης παιδείας και πνευματικῆς καλλιέργειας, με εύρύτητα ένδιαφερόντων και γνώσεων, έξικνουμένων από τή φιλοσοφία έως τή λογοτεχνία. "Όλα αυτά τά προσόντα, μαζί με τήν εύαισθησία, τή σεμνότητα, τήν έντιμότητα και τήν πραότητα τοῦ χαρακτήρα του, τοῦ προσέδωσαν σπάνιο κύρος και τόν κατέστησαν σεβαστό συνάμα και άγαπητό σε όλους όσοι εύτύχησαν νά τόν γνωρίσουν.

Για τόν Κωνσταντῖνο Κακούρη ισχύει κατ' έξοχήν τό άπόφθεγμα τοῦ Μενάνδρου: «*ὡς χαρίεν ἄνθρωπος ὅταν ἄνθρωπος ᾗ*». 'Υπήρξε ένας ώραϊος "Ανθρωπος (με Α κεφαλαϊο). 'Η μνήμη του θα μάς εϊναι πάντα ζωντανή.

Τιμώντας τόν 'Επιστήμονα και τόν Δικαστή, κατέθεσα στη σορό του τό δάφνινο στεφάνι εκ μέρους τής 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν.

Προσωπικά δέ, κατέθεσα στόν παλιό καλό φίλο ένα μικρό, πολύ μικρό δάκρυ, μαζί με τήν εύχή, τό χῶμα που θα τόν σκεπάσει νά εϊναι όπως τό ήθελε ό ποιητής: έλαφρῶ «*σάν τῆς εϊλιάς τό φύλλο, σάν τῆς δροσιᾶς τό στάλαγμα*».

Αυτά θεώρησα έπιβεβλημένο νά σημειώσω και κατὰ τήν άποψινή συνεδρία τής 'Ολομελείας. Σᾶς εύχαριστῶ.

Ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἀντώνιος Κουνιάδης λέγει τ' ἀκόλουθα:

Κύριε Πρόεδρε,

Θὰ ἤθελα κι ἐγὼ νὰ πῶ δύο λόγια γιὰ τὸν ἀείμνηστο Κωνσταντῖνο Κακούρη. Ὅχι βέβαια γιὰ τὴν νομικὴ ἐγκράτεια καὶ ἀγγίνοια τοῦ κορυφαίου αὐτοῦ Δικαστῆ. Γι' αὐτὴν ὁμίλησε — καὶ μάλιστα ὄχι μόνο γι' αὐτὴ — μὲ κομψὴ ἐκφορὰ λόγου ὁ διακεκριμένος νομομαθὴς, καθηγητὴς τῆς Νομικῆς καὶ σεβαστὸς συνάδελφος, κ. Μάνεσης. Ἐγὼ ἀπλῶς θὰ ἤθελα νὰ καταθέσω τὴν προσωπικὴ μου μαρτυρία γιὰ τὴν γενναιότητα, τὴν καρτερικότητα, τὴν δύναμη ψυχῆς μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετώπισε τὸ προσωπικὸ του δράμα, τὸν τελευταῖο ἐνάμιση χρόνο, ὅταν πληροφορήθηκε ὑπεύθυνα ἀπὸ Ἕλληνας καὶ Ἀμερικανοὺς ἰατροὺς ὅτι ἐξέλιπε γι' αὐτὸν κάθε ἐλπίδα καὶ ὅτι τὸ ἐπερχόμενο τέλος ἦταν ἀναπόφευκτο, καὶ μάλιστα σὲ σχετικὰ σύντομο χρόνο. Κατὰ τὴν συχνὴ ἐπικοινωνία ποὺ εἶχαμε εἴτε τηλεφωνικὰ, εἴτε μέσω Fax, εἴτε στὴν Ἀκαδημία, ὅπου ἀκόμη καὶ λίγες ἐβδομάδες πρὸ τοῦ θανάτου του ἐρχόταν, ἔμεινα ἐντυπωσιασμένος γιὰ τὴν παρηρησία μὲ τὴν ὁποία ἀναφερόταν στὴν βαρεὶά ἀσθένειά του, θέτοντας αὐτὴν σὲ ἴσσονα μοῖρα ἔναντι συνήθων καθημερινῶν θεμάτων, στὰ ὁποῖα ἔντεχνα ἐστίαζε τὸ ἐνδιαφέρον τῆς συζητήσεως. Ἡ στάση του αὐτῆ, ἰδιαιτέρως τοὺς δύο τελευταίους μῆνες πρὸ τῆς ἐκδημίας του, — ποὺ σὲ μεγάλο βαθμὸ συνηρτᾶτο μὲ τὴν βαθεῖα θρησκευτικὴ του πίστη ἀλλὰ καὶ τὴν ἔμφυτη φιλοσοφικὴ του διάθεση — μὲ εἶχε κυριολεκτικὰ συγκλονίσει. Ἀπὸ τὴν συνομιλία μαζί του κατελείπετο ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Κακούρης εἶχε ἐπιτύχει τὸ ἀκατόρθωτο: τὴν ὑπέρβαση ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Συγχρόνως δὲ ἀπὸ τὴν συζήτηση μαζί του διαπίστωνε κανεὶς ὅτι ἀπὸ τὴν προσωπικότητά του ἀνεδύετο ἕνας σπάνιος συνδυασμὸς ἀσυνήθους πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς καλλιέργειας. Γιὰ τὴν πίστη του στὴ Δικαιοσύνη — τὴν ὁποία ὑπηρέτησε μὲ ὑποδειγματικὴ ἀφοσίωση κατὰ τὴν μακρὰ θητεία του — τὰ Ἑλληνοχριστιανικὰ Ἰδεώδη, τὶς Πανανθρώπινες Ἀξίες ἔδινε πάντοτε ἀθόρυβα τὸν δικὸ του ἀγώνα, ὁ κορυφαῖος αὐτὸς δικαστὴς, ὁ πνευματικὸς αὐτὸς ταγός, ὁ ὀλοκληρωμένος αὐτὸς ἄνθρωπος, καὶ πρὶν ἀπ' ὅλα, ὁ ἀληθινὸς αὐτὸς Ἕλληνας. Μὲ τὴν παρουσία του ἐτίμησε τὸ Δικαστικὸ Σῶμα, τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας, τὸ Δικαστῆριον τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων, τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Ὁ ὁμιλῶν θὰ διατηρεῖ ζωντανὴ στὴ μνήμη του τὴν γαλήνια μορφὴ ἑνὸς πραγματικὰ σοφοῦ ἀνδρός, στρέφοντας εὐγνώμονα τὴ σκέψη ὅσο ζεῖ στὸν εἰλικρινῆ καὶ ἀκριβὸ αὐτὸ φίλο.

Ἀκολούθως οἱ ἀκαδημαϊκοὶ ἐγείρονται καὶ τηρεῖται ἕνὸς λεπτοῦ σιγὴ εἰς μνήμην τοῦ Κωνσταντῖνου Κακούρη.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Κωνσταντῖνος Γ. Δεσποτόπουλος** λέγει τὰ ἑξῆς:

Συμβαίνει τὶς ἐβδομάδες αὐτὲς νὰ εἶναι ὁ χρόνος μου κατάμεστος ἀπὸ ἀνυπέρθετα καθήκοντα. Ἡ ἔκδοση ὅμως πρόσφατα δύο ἐξόχων βιβλίων, ἔργων δύο πρώην Προέδρων τῆς Ἀκαδημίας, μοῦ ὑπαγόρευσε τὸ πρόσθετο καθήκον νὰ ἐκφράσω ἐνώπιον τῆς Ὀλομελείας τὶς ἐνθουσιαστικὲς ἐντυπώσεις μου ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσή τους.

Εἶναι ἀπότιση χρέους πρὸς τὴν ὑψηλὴ πνευματικὴ καὶ τὸν συγγραφικὸ μύθο τῶν δύο Ἀκαδημαϊκῶν ἢ ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Ἀκαδημίας ἔξαρση τῶν δύο αὐτῶν βαρῦτιμων ἔργων, ὥστε καὶ νὰ ὑπάρξει ἐγκωμιασμὸς τους, ἀναγραμμένους στὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας.

I

Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ βιβλία εἶναι τοῦ **Μενελάου Παλλαντίου** μὲ τίτλο: «*Τριάντα Χρόνια, ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*» καὶ ἀποτελεῖ θετικώτατη συμβολὴ στὴν καλὴ φήμη τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Στὶς διακόσιες πενήντα μεγάλου σχήματος σελίδες τοῦ μαρτυρεῖται, ὅτι λόγος ὑψηλὸς ἀκούεται συχνὰ στὴ γεραρὴ αὐτὴ Αἴθουσα, καὶ ὅτι ὁ συγγραφεὺς του, περιστασιακὸς ἐπὶ τριάντα χρόνια ὀμιλητῆς, ἐκπρόσωπος τῆς Μουσικῆς στὴν Ἀκαδημία, κινεῖται μὲ ἄψογο ρυθμὸ καὶ πέραν τῶν ὁρίων τῆς θεσπέσιας τέχνης τῶν ἤχων, ὡς πολυτάλαντος λειτουργὸς τοῦ πνεύματος.

Εἶναι τριάντα δύο συνολικὰ τὰ κεφάλαια τοῦ βιβλίου. Δέκα πέντε ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν θέμα τὴν οὐσίαν τῆς μουσικῆς εἴτε ἰδιαιτέρα κάποιους ἀπὸ τοὺς μεγαλοεργούς της: Μπετόβεν, Μπάχ, Χαϊντελ, Μότσαρτ, Σοῦμπερτ, Μουσσόργκι, Μπάρτοκ, Ἐνέσκου, Λεονταρίτη, Μητρόπουλο. Εὐφραίνεται καὶ διδάσκεται, θέλγεται καὶ φρονηματίζεται ὁ ἀναγνώστης ἀντίκρου στὴν περίλαμπρη αὐτὴ Πινακοθήκη μεγαλόφυμων ἡρώων τῆς μουσικῆς. Ἀλλὰ ἐπίσης φρονηματίζεται ὁ ἀναγνώστης καὶ διδάσκεται ἀπὸ τρία κεφάλαια τοῦ βιβλίου μὲ θέματα Ἱστορίας καὶ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων, ὅπου γεραίρονται ἡ Κύπρος, ἡ 25ῃ Μαρτίου καὶ ἡ 28ῃ Ὀκτωβρίου. Ἐξ ἄλλου, κομφοτεχνήματα λόγου καὶ στοχασμοῦ εἶναι τὰ μικρὰ κεφάλαια, ὅπου ἐκφράζεται ὁ συγγραφεὺς πρὸς ἐκπλήρωση τυπικῶν τοῦ καθήκοντων ὡς Προέδρου τῆς Ἀκαδημίας.

Δύο κεφάλαια, σελίδες 53-62 καὶ 160-167, περιέχουν θεωρία τῆς οὐσίας τῆς μουσικῆς, ἐκφρασμένη διαυγέστατα, μὲ σύστοιχη ἔκθεση τῆς διαφορᾶς της ἀπὸ

τις άλλες τέχνες. Χάρηκα την καίρια σύλληψη, μετά ριζική αναζήτηση, και ἄρτια προβολή τῶν χαρακτηριστικῶν στοιχείων τῆς μουσικῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν νηφάλια ἐξάρση τῆς μοναδικῆς τῆς καθαρότητος ὡς ἔργου τοῦ πνεύματος. Χάρηκα ἐπίσης καὶ τὴν αὐστηρὴ κριτικὴ ὀρισμένων τάσεων, ἀνανεωτικῶν δῆθεν τῆς μουσικῆς, ἀλλὰ παραβιαστικῶν μᾶλλον τῆς οὐσίας τῆς.

Ἐχωρίζουν δύο ἄλλα κεφάλαια, καὶ τὰ δύο γιὰ τὸν Μπετόβεν, τὸ πρῶτο γραφῆς 1970, τὸ δεύτερο γραφῆς τοῦ 1977. Ὁ τόνος σ' αὐτὰ εἶναι συναρπαστικὸς συχνά, καθὼς στὸ ἓνα ἐξάιρεται «ὁ θρίαμβος τοῦ ἀγωνιστικοῦ πνεύματος τοῦ Μπετόβεν», στὸ ἄλλο ἐρμηνεύεται καὶ ὑμνεῖται ὁ Μπετόβεν ὡς «ὀρόσημο στὴ ζωὴ καὶ στὴν τέχνη».

Ἀξίζει νὰ ἀκουσθοῦν ὀρισμένες φράσεις ἀπὸ τὸ δεύτερο κεφάλαιο. «Ὁ Μωουστῆς δὲν ἦταν περισσότερο μόνος πάνω στὴν ἀνεμόδαρτη κορυφὴ τοῦ Σινᾶ» (σελ. 71). «Τὸν ἀντίποδα στὸ ἀλύτρωτο τῆς Ἀπασσιονάτας ἀποτελεῖ ἡ τελευταία σονάτα τοῦ Μπετόβεν, ἔργον III. Ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἐπίγειες φροντίδες καὶ πάθη κατευθύνει τὸ πνεῦμα στὴν ἰδεατὴ κλίμακα, πὺν ὁδηγεῖ πρὸς τὴν θέωση. Μετὰ τὴν προβληματικὴ ἀγωνία τοῦ ἀνθρώπινου πάθους πὺν παρουσιάζεται στὸ πρῶτο μέρος, ἡ Ἀριέτα πὺν ἀκολουθεῖ μὲ τὶς παραλλαγές τῆς, σκαλοπάτια πρὸς τὶς οὐράνιες πύλες, ἀποτελεῖ . . . ἂν ὄχι τὸ ὠραιότερο, τὸ πιὸ κατασταλαγμένο μῆνυμα τοῦ Μπετόβεν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους» (σελ. 73).

Καὶ ἰδοὺ τὸ ἐπιμύθιο γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Μπετόβεν: «Ἦταν καὶ θὰ εἶναι τὸ καταφύγιο κάθε ψυχῆς, ἀπὸ τὴν πιὸ ἡρωϊκὴ ὡς τὴν πιὸ κνηρημένη. Ἡ πρώτη θὰ βρεῖ στὴ ζωὴ καὶ στὸ ἔργο του τὴν πιὸ τέλεια ἀνταπόκριση. Ἡ ἄλλη θὰ συναντήσει . . . παρηγορία . . . καὶ θαλπωρὴ, ἀντλώντας δύναμη ἀπὸ τὸ παράδειγμα Ἐκείνου, πὺν ὄχι μόνον δὲν λύγισε στὸ ἀλύπητο μαστίγωμα τῆς μοίρας, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὸν ἀτομικὸ του πόνο, ἔκαμε νὰ πεταχτεῖ ἡ ζωοδότρια αἰσθητικὴ χαρὰ . . . στὰ ἑκατομμύρια τῶν ἀνθρώπων τόσων γενεῶν» (σελ. 76).

Κομψὸς καὶ μεστός εἶναι ὁ λόγος καὶ τῶν ἄλλων κεφαλαίων μὲ θέματα Ἱστορίας τῆς Μουσικῆς. Καὶ στὰ κεφάλαια ὅμως, τὰ ὄχι μουσικολογικά, ὁ ἀναγνώστης ἐπικοινωνεῖ διαμέσου τῆς εὐαισθησίας καὶ τῆς ἐμβρίθειας καὶ τῆς καλλιπέπειας τοῦ συγγραφέα μὲ πνευματικὰ μεγέθη καὶ ἠθικὰ τρόπαια τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους προπάντων. Ἄς ἀκουσθεῖ μία φράση ἀπὸ τὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν 28ῃ Ὀκτωβρίου 1940: «Ἡ ὀμαδικὴ τότε ἐκρηξὴ τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς ἔφτασε γιὰ νὰ τυφλώσει τὸν ἐχθρὸ μὲ τὴν λάμψη τῆς, φωτίζοντας ταυτόχρονα τὸ δρόμο τῆς ἐλπίδας σὲ ὅλους τοὺς κατακτημένους τότε λαοὺς τῆς Εὐρώπης» (σελ. 159).

Εὐχομαι στὸν ἀγαπητὸ συνάδελφο νὰ ἐπανειδώσει τὸ εὐμολπο αὐτὸ βιβλίον του, ἐπαυξημένο, μὲ τίτλο «Σαράντα χρόνια, ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν».

II

Τὸ δεύτερο βιβλίο εἶναι τοῦ **Μιχαήλ Β. Σακελλαρίου**, *Ἡ Ἀθηναϊκὴ Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 1999.

Ὁ ἀκαδημαϊκὸς **Μιχαήλ Σακελλαρίου**, Καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, στὸ Πανεπιστήμιο Κρήτης καί, τὴν ἐποχὴ τῆς πολιτικῆς ἀνωμαλίας τῆς Ἑλλάδος, στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Lyon, εἶχε διακριθεῖ ὡς φοιτητὴς ἤδη τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, μὲ Καθηγητὲς τὸν Κωνσταντῖνο Ἀμαντο καὶ τὸν Νικόλαο Βέη, καὶ μὲ συμφοιτητὲς τὸν Μανόλη Χατζηδάκη, τὸν Νίκο Σβορώνο, τὸν Νίκο Ζαφειρόπουλο. Ἐντυπωσίαζε ἀπὸ τότε μὲ τὴν κριτικὴν ἀντιμετώπιση καὶ τὴν ἐμβρίθεια τῶν πρώτων ἐπιστημονικῶν του πονημάτων.

Ὡς ὄριμος ἐρευνητὴς καὶ συγγραφεὺς σὲ θέματα Ἱστορίας ἐργάζεται μὲ ἄκρα ἐπιστημονικὴ εὐσυνειδησία: μόνον μετὰ μελέτη ἐξονυχιστικὴ τῶν πηγῶν καὶ χρῆση ἐξαντλητικῆς τῆς βιβλιογραφίας, καὶ σύνδρομο ἐπίμονο στοχασμὸς, προβαίνει στὴν κριτικὴ ἐπιλογή καὶ συνθετικὴ διάταξη τῶν καιρῶν στοιχείων τοῦ ὑπὸ ἔρευνα θέματος, καὶ ὕστερα στὴν ἀκριβέστατη δυνατὴ ἔκφραση τῶν πορισμάτων μὲ τὴν πράξη τελικὰ τῆς συγγραφῆς σὲ ὕψος πάντοτε ἀπέριττο.

Δὲν μᾶς ξάφνιασε, λοιπόν, τὸ πρόσφατο, ἐκπληκτικὸ, ἐξακοσίων ἐβδομήντα σελίδων μεγάλου σχήματος σύγγραμμα τοῦ φίλου Ἀκαδημαϊκοῦ γιὰ τὴν Ἀθηναϊκὴ Δημοκρατία. Ἀπλῶς τὸ χαιρετίζομε ὡς *opus maximum* τοῦ συγγραφέα του.

Ἦδη τὸ θέμα του εἶναι «μέγιστον». Ἄς μὴ λησμονοῦμε, ὅτι ἐμπνευστικὸ πρότυπο γιὰ πολλοὺς πολιτειολόγους καὶ πολιτικούς, ἀλλὰ καὶ λαοὺς, στοὺς Νεώτερους χρόνους ὑπῆρξε ἡ ἀθηναϊκὴ δημοκρατία. Καὶ ναὶ μὲν ἡ δημοκρατία δὲν ὑπῆρξε προνόμιο τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα πόλεις ἐλληνικῆς λειτουργίας ἀποτελεσματικὰ, στὴν Ἰωνία, στὴν κυρίως Ἑλλάδα, στὴ Σικελία καὶ στὴν Κάτω Ἰταλία καὶ σὲ ἄλλες περιοχὰς τῆς Μεσογείου ἢ καὶ στὸν Εὐξείνιο Πόντο, ἰδιαίτερα ὅμως στὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν διαπλάσθηκε βαθμιαίᾳ πρὸς οἶονεὶ τέλεια μορφή, καὶ προπάντων, μὲ τὸ κατὰ Θουκυδίδην ἐγκώμιό της ἀπὸ τὸν Περικλή, (βλέπε Κ. Δεσποτοπούλου, *Ἑλληνικά*, 1994, σελ. 157-164), ἐπηρέασε, αὐτὴ κατ' ἐξοχήν, ἡ ἀθηναϊκὴ δημοκρατία, ὡς θρυλικὸ πολίτευμα, πολιτειολόγους καὶ πολιτικούς, ἀλλὰ καὶ τὸν πολιτικὸ βίον λαῶν πολλῶν ἀνά τὴν Οἰκουμένην, ὅπου καὶ σήμερα παντοῦ ἔχει ἔνδοξα ἡ ἐλληνικὴ λέξις δημοκρατία.

Καὶ εἶναι ἀντάξια τῆς ἱστορικῆς ἀξίας τοῦ βαρυσήμαντου αὐτοῦ θέματος ἡ ἐπιστημονικώτατη πραγματεία του ἀπὸ τὸν κ. Μ. Β. Σακελλαρίου στὸ πρόσφατο

αυτό, πολυσέλιδο, σύγγραμμά του, υπόδειγμα για τους νεώτερους συγγραφείς 'Ιστορίας, δυσπροσέγγιστο, αλλά πολύτιμο.

Ὁ ἐξασέλιδος Πρόλογος περιέχει, πλὴν ἄλλων, διεξοδική ἔκθεση τῶν πεπραγμένων τῆς διεθνoῦς ἐπιστήμης στὴν ἐξιστόρηση τῆς δημιουργίας καὶ στὴν περιγραφή τῶν θεσμῶν τῆς Ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, καὶ ἀντίστοιχα ἐπισήμανση τῆς συμβολῆς τοῦ προκειμένου βιβλίου στὴν προαγωγή τῆς ἐπιστήμης τῆς Ἱστορίας ὡς πρὸς τὸ θέμα του, ἐξήγηση δηλαδὴ σὲ τί «ἡ παρούσα σύνθεση νεωτερίζει», καὶ συγκεκριμένα σὲ πέντε σπουδαῖα θέματα.

Ἐπιβλητικὸς εἶναι ὁ δωδεκασέλιδος Πίνακας περιεχομένων, ὅπου ἐναργέστατα προβάλλεται ἡ διάρθρωση τοῦ βιβλίου, μὲ διαίρεσή του σὲ ὀκτώ Μέρη, υποδιαιρούμενα σὲ κεφάλαια καὶ ὑποκεφάλαια καὶ μικρότερα κεφάλαια. Ἴδου οἱ τίτλοι τῶν ὀκτώ Μερῶν: Χαρακτηριστικὰ καὶ παράγοντες τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας - Γένεση καὶ ἐξέλιξη τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας - Σύνταξη τῆς πολιτείας - Λειτουργίες τῆς πολιτείας - Πέραν τῶν θεσμῶν - Ἀθηναϊκὴ δημοκρατία καὶ πολιτικὴ - Πολιτισμικὲς ἐκφράσεις τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας - Ἀπολογισμὸς τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας.

Ὁ εἰδικὸς μελετητὴς εὐφραίνεται καὶ ὁ κοινὸς ἀναγνώστης συναρπάζεται ἀπὸ τὸν ἐννοιακὸ πλοῦτο καὶ τὸν πραγματολογικὸ θησαυρὸ τοῦ βιβλίου, καθὼς δεῖχουν ἤδη καὶ μόνο οἱ τίτλοι τῶν μικρότερων κεφαλαίων. Διαμέσου αὐτῶν διαφαίνεται, πόσο ἔντονα ἐπεξεργάσθησαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ διέπλεσαν βαθμιαῖα τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμά τους, μὲ σφοδρὸς συχνὰ πολιτικὸς ἀγῶνες καὶ σύνδρομους κραδασμοὺς κοινωνικοὺς, πόσο καὶ πῶς ἐμπλουτίσθηκε θεσμικὰ πρὸς λειτουργικὴ ἀριότητα ἡ δημοκρατικὴ πολιτεία τους, μὲ τὴν εὐρηματικὴ διορατικότητα ἱκανότατων πολιτικῶν ἡγετῶν, ἀλλὰ καὶ πόσους εἶχε ὑποστεῖ ριπτασμοὺς ἀπὸ τοὺς κλυδωνισμοὺς τῆς Ἱστορίας, πόσο κοσμοϊστορικὰ σχεδὸν μεγαλοῦργησε, ἀλλὰ καὶ πόσο ἀμάρτησε κάποιες φορές πολιτικὰ εἴτε ἠθικά, ὅπως καὶ ποια ἐλαττώματα ἐνεῖχε στοὺς θεσμοὺς τῆς καὶ στὴν πρακτικὴ τῆς.

Τὰ κείμενα τῶν κεφαλαίων τοῦ βιβλίου ἀνταποκρίνονται θετικὰ στὶς ἐξαγγελίες τοῦ Πίνακα περιεχομένων. Καὶ θὰ εἶχε τὸ μεγαλειῶδες αὐτὸ σύγγραμμα τὴν περιωπὴ τῆς κλασικότητας, ἂν συνέβαινε καὶ ἡ γλώσσα του νὰ εἶχε πάντοτε ποιότητα ὑπερακαθμερινή, ἀντάξια τῆς ἐπιστημονικῆς του ποιότητας — κάτι ὅμως δυσεπίτευκτο σὲ βιβλίον τέτοιου μεγέθους καὶ μὲ τὴ σημερινὴ κατάσταση τῆς γλώσσας μας.

Ἐξ ἄλλου, εἶναι καὶ ἀπὸ τεχνικο-ἐπιστημονικὴ ἄποψη ὀλοκληρωμένο τὸ πολυσέλιδο αὐτὸ βιβλίον: μὲ παράθεση πλούσιας ἐπιλεγμένης βιβλιογραφίας, στὶς σελίδες

του 614 έως 639, και με γενικό εύρετήριο θεμάτων και ονομάτων από σελίδα 641 έως σελίδα 659.

Το οίονει κλασικό αυτό σύγγραμμα του ἀκάματου ἀκαδημαϊκοῦ ἀποτελεῖ κατόρθωμα πολυ-ἐπιστημονικό, συντελεστικό τῆς πολυδιάστατης ἀποστολῆς τῆς Ἱστορίας. Ἐχει δαμασθεῖ στίς σελίδες του μέγα πλῆθος ἱστορικῶν στοιχείων, και ἡ σύλληψή τους ἔχει καίρια ἐπιτευχθεῖ, καθὼς ὁ συγγραφεύς του διαθέτει πολλαπλὸ ἐπιστημονικὸ βλέμμα: κοινωνιολογικό, πολιτειολογικό, οἰκονομολογικό, νομικό, στενὰ ἱστορικό, διαγνωστικὸ δηλαδὴ τῶν καθ' ἕκαστα γεγονότων και τῶν μεταξὺ τους συναρτήσεων· καθὼς ἔχει ὅμως ἐπίσης ὑπομονή, ἐπιμονή, ἀντοχή στὸν ἐρευνητικὸ μόχθο, δηλαδὴ ἐπιστημονικὴ ἐργατικότητα ὀριακή.

Τὸ πολυφρόντιστο αὐτὸ ἔργο, καρπὸς μακροχρόνιας ἐργασίας, ὑπάρχει, στερεὸ στὴ δομή του, μεστὸ ἀποσταγμένων γνώσεων, πηγὴ διδαχῆς γιὰ τοὺς ἱστορικούς ἐπιστήμονες, και ὄχι μόνο γι' αὐτούς, σεμνὸ τρόπαιο τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστήμης.

‘Ο Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Νικόλαος Κονομῆς**, παρουσιάζων τὸ βιβλίον τοῦ καθηγητῆ Βάλτερ Ποϋχνερ, *Φαινόμενα καὶ Νοούμενα. Δέκα θεατρολογικὰ μελετήματα*, Ἀθήνα, Ἑλληνικὰ Γράμματα 1999, σελ. 421, λέγει τὰ ἑξῆς:

Τὸ βιβλίον τοῦ καθηγητῆ καὶ προέδρου τοῦ Τμήματος Θεατρικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν στὴ Βιέννη, συγκεντρώνει δέκα θεατρολογικὰ μελετήματα, τὰ ὅποια ἔχουν κυρίως ἱστορικὸ προσανατολισμὸ καὶ καλύπτουν ἓνα χρονικὸ φάσμα ἀπὸ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους ἕως τὸν 20ὸ αἰώνα. Τὰ μελετήματα αὐτὰ χαρακτηρίζονται, στὸ σύνολό τους καὶ τὸ καθένα ξεχωριστὰ, ἀπὸ ἐξαιρετικὴ πρωτοτυπία — στὴ σύλληψη, προσέγγιση καὶ μελέτη τῶν ἐπιμέρους θεμάτων, ἀπὸ πυκνὴ τεκμηρίωση καὶ ἐπιστημονικὴ μεθοδολογία, ποὺ ἀποκαλύπτουν νέες πτυχές τῆς ἱστορίας τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου καὶ προάγουν μὲ τρόπο ἀποφασιστικὸ τὴ σχετικὴ ἔρευνα σὲ εἰδικευμένα ἢ καὶ γενικότερα θέματα.

Τὸ πρῶτο κεφάλαιο, «Τραγικότητα καὶ κωμικότητα στὸν ἑλληνικὸ λαϊκὸ πολιτισμὸ. Σκέψεις γιὰ τὴ δραματοποιήσιον καὶ σκηνοθεσίαν τῆς παραδοσιακῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς» (σσ. 15-31), ἀναλύει τραγικὰ καὶ κωμικὰ ἐκφάνσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Χάρου καὶ τοῦ Κάτω Κόσμου ἕως τὸν Καραγκιόζη, θίγοντας δημοτικὰ τραγούδια, ἔθιμα καὶ δρώμενα, παραμύθια καὶ παραδόσεις, καθὼς καὶ λαϊκὰς δεισιδαιμονίας καὶ προλήψεις, λαϊκὴ δαιμονολογία κτλ.

Τὸ δεῦτερον κεφάλαιο, «Θεατρολογικὲς παρατηρήσεις σὲ βυζαντινοὺς ἱστοριογράφους. Ἡ περίπτωση τοῦ Μιχαὴλ Ψέλλου» (σσ. 31-90), ἐξετάζει τὴν τύχην τῆς ἀρχαίας θεατρικῆς ὀρολογίας στὴ «Χρονογραφία» τοῦ Μιχαὴλ Ψέλλου (θέατρον, δράμα, τραγωδία, κωμωδία, σκηνή, μίμησις κτλ.) καὶ συγκρίνει τὰ συμπεράσματα μὲ παρόμοιες ἐργασίες, ποὺ ἔχουν γίνεαι γιὰ τὸ ἑλληνιστικὸ μυθιστόρημα (Walden, Γιατρομανωλάκης) καὶ γιὰ τὴν πατερικὴ γραμματολογία (Βιβιλάκης) καὶ τὰ συνδυάζει μὲ τὴν ἐπιβίωσιν τῆς παραβολῆς τοῦ Κοσμοθεάτρου (Ἐπίκτητος) στὸ Βυζάντιον (Μετοχίτης), ἐντάσσοντας ὅλα τὰ στοιχεῖα αὐτὰ σὲ μιὰ γενικότερη θεώρησιν τῆς σημασιολογικῆς μεταμόρφωσιν τῶν ἐνοιῶν καὶ ὄρων τοῦ ἀρχαίου θεάτρου στὸν κόσμον τοῦ Χριστιανισμοῦ (π.χ. ἀρχαῖος ὑποκριτὴς - ὑποκριτὴς μὲ τὴ σημερινὴ ἔννοια).

Τὸ τρίτον κεφάλαιο, «Τὸ Κρητικὸν θέατρον στὰ εὐρωπαϊκὰ του συμπραξόμενα» (σσ. 91-114), συγκρίνει τὸ φαινόμενον τῆς ἀνθησιν τοῦ Κρητικοῦ θεάτρου μὲ τὴν ταυτόχρονη ἀνθήσιν τοῦ θεάτρου στὴν Ἰσπανία, Ἀγγλία, Γαλλία καὶ Ὀλλανδία

και προτείνει ένα νέο μοντέλο περιοδοποίησης τῶν δραματικῶν ἔργων τοῦ Κρητικοῦ θεάτρου και τῶν φάσεων τῆς ἄμεσης πρόσληψής τους.

Τὸ τέταρτο κεφάλαιο, «Τὸ κονταροχτύπημα ὡς ἔκφραση ἐξουσίας και ὑπεροχῆς τῆς Γαληνοτάτης στὶς βενετικὲς κτήσεις τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Τὰ βραβεῖα τῆς γκιόστρας και ὁ περιορισμὸς τους» (σσ. 115-122), δίνει μιὰ σύντομη ἐποπτεία γιὰ τὰ τεκμήρια ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὴ διεξαγωγή τοῦ ἀγωνίσματος στὴν Κύπρο, τὴν Κρήτη και τὰ Ἐπτάνησα και ὑπογραμμίζει τὴν προπαγανδιστικὴ ὑπὲρ τῆς Βενετίας λειτουργικότητα τοῦ θεσμοῦ.

Τὸ πέμπτο κεφάλαιο, «Εἰκονογραφικὲς πηγὲς σὲ ἔργα τῆς πρώιμης νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἡ περίπτωση τοῦ ἀνέκδοτου διαλογικοῦ στιχουργήματος τοῦ Χιώτη ἱερέα Μιχαὴλ Βεστάρχη γιὰ τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου» (σσ. 123-146), ἀναλύει τὸ πρῶτο θεατρικὸ ἔργο τοῦ Μιχαὴλ Βεστάρχη γιὰ τὰ «Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου» (περ. 1642) και ἀποδεικνύει, πῶς ἡ σύλληψή του βασίζεται σ' ἓναν βυζαντινὸ και μεταβυζαντινὸ εἰκονογραφικὸ τύπο («Ἄνωθεν οἱ προφῆται»), ποὺ παρουσιάζει στὸ κέντρο τὴ Θεοτόκο μὲ τὸ μικρὸ Χριστὸ και πάνω στὰ κλαδιὰ ἐνὸς δέντρου τοὺς προφῆτες και προπάτορες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ποὺ προαναγγέλλουν τὸν ἐρχομὸ τῆς Μαριάμ. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰ πρόσθετη ἀπόδειξη γιὰ τὸ ὅτι ὁ Βεστάρχης ἦταν ὀρθόδοξος ἱερέας και ὅτι στὴ Χίο τοῦ 17ου αἰῶνα ἄρχισαν και οἱ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς, σὲ ἀνταγωνισμὸ μὲ τοὺς Ἰησοῦτες, νὰ γράφουν και νὰ παριστάνουν θεατρικὰ ἔργα.

Τὸ ἕκτο κεφάλαιο, «Προσχέδιο θρησκευτικοῦ δράματος ἄγνωστου Χίου ποιητῆ γιὰ τὸν Ἅγιο Ἰσίδωρο τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης. Κριτικὴ ἔκδοση μὲ εἰσαγωγή, σημειώσεις και γλωσσάριο» (σσ. 147-220), παρουσιάζει τὴν κριτικὴ ἔκδοση ἀνέκδοτου διαλογικοῦ κειμένου ἀπὸ τὴ Χίο (577 στίχοι), ποὺ ἀνήκει στὸ corpus τῶν δραματικῶν ἔργων τοῦ Αἰγαιοπελαγίτικου θρησκευτικοῦ θεάτρου και βρέθηκε στὰ κατάλοιπα τοῦ Λέοντος Ἀλλατίου στὴ Βαλλικελλιανὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Βατικανοῦ. Τὸ ἔργο δὲν εἶναι ὀλοκληρωμένο και ἡ ἀνασυγκρότηση τῆς ἀρχικῆς ὑπόθεσης εἶναι ἐγχείρημα δυσχερές. Ὡστόσο μᾶς δίνει μιὰ ἰδέα γιὰ τὸ πῶς συγγράφεται ἓνα δραματικὸ ἔργο στὸ χρονικὸ διάστημα 1650-1750: καθαρογράφονται πρῶτα τὰ λυρικὰ μέρη, ἐνῶ ἄλλες σκηνὲς παραμένουν «σκίτσα». Ἐπίσης οἱ σκηνὲς δὲν βρίσκονται ἀκόμα στὴ σωστὴ σειρά. Τὸ μελέτημα συμπεριλαμβάνει μιὰ ἐμπεριστατωμένη εἰσαγωγή, ποὺ θίγει ὅλα τὰ προβλήματα τῆς ἔκδοσης, τὸ κείμενο και ἓνα γλωσσάριο.

Τὸ ἔβδομο κεφάλαιο, «Θέση και ἰδιαιτερότητα τῆς Ἐπτανησιακῆς δραματουργίας στὴν ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου» (σ. 221-240), προσπαθεῖ νὰ ἐντοπίσει

τὰ χαρακτηριστικά τῆς ἐπτανησιακῆς δραματογραφίας κυρίως τοῦ 19ου αἰώνα καὶ φτάνει στὸ ἀξιοσημείωτο συμπέρασμα, πὼς ὁ διαχωρισμὸς «Ἀθηναϊκὴ Σχολή - Ἐπτανησιακὴ Σχολή», ὅπως ἔχει ἐπικρατήσῃ στὴν ποίηση, γιὰ τὸ δράμα δὲν ἀποτελεῖ ἰδιαιτέρα χρήσιμο μοντέλο, γιὰτὶ ἡ ἰαμβικὴ πατριωτικὴ τραγωδία σὲ καθαρῶς καλλιεργεῖται στὰ Ἐπτάνησα ἐξίσου ὅπως καὶ στὴν Ἀθήνα.

Τὸ ὄγδοο κεφάλαιο, «Ὁ Ἰταλικὸς Κλασικισμὸς καὶ Διαφωτισμὸς στὸ ἑλληνικὸ θέατρο. Ἡ πρόσληψὴ Ἰταλῶν λιμπρετιστῶν καὶ θεατρικῶν συγγραφέων στὴν Ἑλλάδα τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰώνα» (σσ. 241-264), παρακολουθεῖ καὶ ἀναλύει τὴν πρόσληψὴ τῶν Pietro Metastasio, Carlo Goldoni καὶ Vittorio Alfieri στὸ ἑλληνικὸ θέατρο καὶ στὴν ἑλληνικὴ δραματογραφία τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰώνα.

Τὸ ἕνατο κεφάλαιο, «Ὁ νεαρὸς Σπύρος Μελάς ὡς δραματογράφος, ἢ Τὰ κριτήρια τῆς «σκηνηκῆς ἐπιτυχίας» τὴν ἐποχὴ τοῦ «Θεάτρου τῶν Ἰδεῶν». Μιὰ ἐπανεξέταση» (σσ. 265-380), ἰδιαιτέρα ἐκτενές, δίνει ἐμπεριστατωμένες ἀναλύσεις τῶν ἔργων «Ὁ γιὸς τοῦ Ἰσκιου» (1907), «Τὸ κόκκινο πουκάμισο» (1908), «Τὸ χαλασμένο σπίτι» (1909), «Τὸ ἄσπρο καὶ τὸ μαῦρο» (1913) καὶ «Μιὰ νύχτα μιὰ ζωὴ» (1924), τὰ ὁποῖα ἀκολουθοῦν τὰ γοῦστα καὶ τὶς προτιμήσεις τῶν δραματοργῶν καὶ κριτικῶν τοῦ «Θεάτρου τῶν Ἰδεῶν» στὴ δευτέρη φάση του καὶ ἀποτελοῦν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἀσφαλῆ κριτήρια γιὰ μιὰ αἰσθητικὴ ἀνάλυση τῆς ἐποχῆς. Δίπλα στὴ λεπτομερειακὴ δραματοργικὴ ἀνάλυση ἐντοπίζονται καὶ πρότυπα τῆς δραματογραφίας του, ποὺ ἀρνεῖται ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας (π.χ. Gerhardt Hauptmann).

Τὸ δέκατο κεφάλαιο, «Ὁ Ἀλέξης Σολομὸς μελετητὴς τοῦ θεάτρου» (σσ. 381-392), ἀποτελέσῃ τὴν *laudatio* γιὰ τὴν ἀπονομὴ τοῦ τίτλου τοῦ Ἐπίτιμου Διδάκτορα τοῦ Τμήματος Θεατρικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν στὸν σκηνοθέτη καὶ συγγραφέα Ἀλέξη Σολομό. Ὁ τόμος κλείνει μὲ εὐρετήρια τίτλων καὶ ἔργων, μελετητῶν, ὄρων καὶ ἀντικειμένων, προσώπων καὶ ὀνομάτων (σσ. 393-421).

Τὰ μελετήματα αὐτὰ δείχνουν ἓνα ἀσυνήθιστο χρονολογικὸ καὶ θεματολογικὸ εὔρος, πρωτοτυπία στὴ σύλληψιν, συστηματικότητα στὴν τεκμηρίωση, σταθερὴ μεθοδολογία, καὶ προάγουν, σχεδὸν στὸ σύνολό τους, σημαντικὰς πτυχὰς τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου μὲ τρόπο ἀποφασιστικὸ καὶ ἀδιαμφισβήτητο· τὸ πρῶτο μελέτημα χειρίζεται καὶ ἀνθρωπολογικὴ μεθοδολογία καὶ καταπιάνεται μὲ θέματα τῆς ἑλληνικῆς λαογραφίας ὑπὸ τὸ φῶς τῶν θεωριῶν τοῦ τραγικοῦ καὶ τοῦ κωμικοῦ. Ὁ τόμος τῶν δέκα μελετημάτων ἐμπλουτίζει τὴν περιορισμένη βιβλιογραφία γύρω ἀπὸ τὸ νεοελληνικὸ θέατρο καὶ θὰ μείνει καὶ στὸ μέλλον σημεῖον ἀναφορᾶς γιὰ τὴ σχετικὴ ἔρευνα.